

MÕÕTMISED EI LOO TEOORIAID

MATI HINT

Olen oma viimaste aastate avalikke esinemisi alustanud Eesti riigi olemasolu mõtte põhjendamise ja alustan ka siin artiklis samaga: Eesti riigi olemasolu ainus mõte, põhjendus ja õigustus on eesti keel, eesti kultuur ja eesti elulaad. Ei Eesti osa Euroopa Liidu majanduses – vähem kui 0,2 % (ja sellestki suur osa välismaalaste omanduses) – ega asend *cordon sanitaire*’il ole Eesti riigi piisavaks põhjenduseks.

Eesti filoloogia kui rahvuskultuuri ülioluline komponent on osa Eesti riigi olemasolu põhjendusest. Kes murendab eesti filoloogia asendit eesti rahvuskultuuris, tegutseb Eesti Vabariigi põhiseaduse vaimu vastu.

Sissejuhatus

Filoloogia ei ole kõigis kultuurides ühesuguse sisuga. Meie küsimus on: mis sisu ja tähendus on eesti filoloogial eesti kultuuris erinevatel ajajärgudel ja erinevate sugupõlvede jaoks? Iga ainevaldkond ja teaduslik distsipliin muutub teadmiste horisondi avardudes või ka siis, kui seda horisonti vägivaldselt kitsendatakse või võõra ideoloogia vaimus suunatakse (nagu seda eesti filoloogia ajaloos on vägagi drastiliselt juhtunud).

Eesti filoloogia defineerimine on otseseoses Eesti ülikooliga. Kuigi eesti keelt, rahvaluulet ja kirjandust uuriti ka enne Tartu ülikooli ümberkujundamist Eesti ülikooliks, andis alles eestikeelne ülikool sellele rahvuslikule teadussuunale selge raami. Eesti filoloogia on Eesti riigi eakaaslane, Eesti riik ja ka unistus riigi taastamisest on kestnud koos eesti filoloogiaga. Kui lahjeneb eesti filoloogia, siis lahjeneb ka Eesti rahvusriik. Seetõttu on ülikoolide (nüüd juba mitmuses) eesti filoloogia õppekavad olulised mitte üksnes teaduse ja rahvuskultuuri jaoks, vaid ka riiklikult.

Aga küsimus jääb: kui palju võivad näiteks 1920., 1970. või 2020. aastate eesti filoloogia käsitus ja sisu ülikooli õppekavades ainete loendi osas erineda, selleks et saaksime rääkida ainevaldkonna **eesti filoloogia** katkestusteta arengust? Mis ja kui suur on see ühisosa, mis ütleb, et 1920. ja 2020. aastate eesti filoloogiaks nimetatud õppekavad ülikoolides on ka oma ainete loendi ühisosa tõttu defineeritavad eesti filoloogiana? Missugused ained ei tohiks filoloogilises hariduses ühelgi juhul puududa? Kui suur on varieerimisruum, mis lubab ühe või teise traditsioonilise aine asendada mõne ajakajalisemaga (tänapäevasemaga, moodsamaga)?

Näiteks kas võib kõrvale jätta eesti keele ajalugu (häälikulugu ehk ajalooline foneetika, ajalooline morfoloogia, kirjakeele ajalugu, ajalooline leksikoloogia ja etümoloogia, keelekontaktid), keskendudes keelekontaktide jälgimisele? Kas sotsiaalsete murrete uurimine ja tundmine asendab geograafilist dialektoloogiat? Või teisipidi: kas üksnes geograafilise dialektoloogia ülevaatest piisab tänapäeval filoloogiliseks hariduseks või tuleks selle kõrval igal

juhul tunda ka sotsiaalseid dialekte? Kas sotsiolektide käsitlus peaks piirduma tänapäevaga või peaks sellelgi olema diakrooniline paralleel, nii palju kui võimalik? Missugune peaks olema deskriptiivse normsüntaksi ja spontaanse kõne kirjeldamise vahekord keele ja kommunikatsiooni olemuse mõistmiseks? Kas ja kuidas mõjutab keele, folkloori ja kirjanduse teooriate muutumine filoloogia tuumikusse kuuluvate ainete loendit? Kuidas mõjutavad filoloogia tuumikut teadmiste arhiveerimise ja töötlemise digitaliseerimine ja üldse arvutitöötlemise võimalused? Millal oleks küllaldaselt põhjust otsustada, et eesti filoloogiasse kuuluvate ainete loendis ja uurimisvaldkondades on toimunud nii ulatuslikud muutused ja ümberstruktureerimised, et ainevaldkonna nimetus **eesti filoloogia** on juba üksnes tinglik ning see ainevaldkond vajab uut definitsiooni või ümbernimetamist? Kas sellise uusdefineerimisega seostub väärtushinnangute muutusi või on see loomulik protsess, milles polegi põhjust otsida suuri küsitavusi? Missugustel eeldustel pole sellises muutuses-arengus-allaikäiguse-kaasajastamises sisulisi küsitavusi? Need on ainult mõned küsimise ja otsustamise kohad, aga sellistest võimalikest valikutest-otsustest sõltub väga palju. Otsustajad – eeskätt ülikoolides ja ainekomisjonides – vastutavad ka tulemuste ja tagajärgede eest.

Filoloogia ühtsus läbi aegade

Möödunud sajandi alguseni tähendas keeleteadus peamiselt ajaloolist keeleteadust (eriti indoeuropeistikas, aga selle tuules peagi ka soome-ugri keeleteaduses) ja vähem teaduslikuks peetud kirjeldavat keeleteadust ning normatiivseid taotlusi kirjakeeltes. Võrdlev-ajaloolise keeleteaduse meetodid on üks inimõtte kõige suurejoonelisemaid saavutusi, kusjuures need meetodid on loodud loogilise arutluse ja ülipõhjaliku analüüsimise teel. Ja siiski on võrdlev-ajaloolise keeleteaduse meetodid avastused, mitte leiutised: on avastatud seaduspärasused, kuidas keeled muutuvad, lahknevad, üksteist mõjutavad, missugused häälikumuutused on ootuspärased ja missugused mitte. Kas tuletada siin meelde, et Jacob Grimm teadis, et saksa sõna *Kurbiß* vaste on eesti keeles *kõrvits*? Niisuguse põhjalikkusega töötati kabinetites ja tugitoolides.

Suur, aga aeglaselt edenenud murrang keeleteaduses algas märgiteooriaga XX sajandi alguskümnenditel (Ferdinand de Saussure Euroopas ja Charles S. Peirce USA-s, tunnustus tuli mõlemale palju hiljem). Kui ajalooline keeleteadus võis piirduda üksikute keeleelementide muutuste jälgimisega ajas, siis märgiteooria aitas keeleteooria keskmesse tõsta tervikliku süsteemi. Sündis strukturalism. Ajapikku muutus ka ajalooline keeleteadus: tervikpilt pidi kujundama arusaama süsteemi muutumisest ajas, ühe süsteemi asendumisest teisega.

Sellised „kabinetiteooriad” ja „tugitoolimeetodid” ei küsi, missugust kasu annab üks või teine teadmine, millel otsene praktiline rakendus hetkel puudub. Teadmine ise on väärtus, mis loodetavasti annab kunagi kuskil ka käegakatsutavat kasu, enamasti kaudselt.

Näiteks keelemärgi tähistajapoolse uurimine on foneetikas muutunud palju reaalteaduslikumaks ja on tänapäeval seostatud mõõtmistega foneetika kõigis allharudes, millele toetub kõnetehnoloogia.

Foneetika sisuks oli veel möödunud sajandi alguses häälduse artikulaatorne kirjeldamine, hääldusnormide määramine, prosodia ja silbi ehituse kirjel-

damine. Pärast Teist maailmasõda lisandus artikulaatorsele foneetikale akustiline foneetika ja möödunud sajandi viimasel kolmandikul taju- ehk pertseptiivne foneetika. Akustilise foneetika maailmaklassikute hulka kuulub kahtlemata Ilse Lehiste, Eestis rajas selle foneetika suuna ja viis kiiresti kõrgele tasemele Georg Liiv. See on praeguse eduka eesti keeletehnoloogia nurgakivi. Tänapäeval on huvikeskmes tajufoneetika. Keeleteadusel on tekkinud uued seosed füüsika ja neuroloogiaga. Näib, et kui jälgida kas või foneetika kui filoloogia üheainsa traditsioonilise koostisosa arengut, siis võib tulla järeldusele täielikust teisenemisest. Aga niikaua, kui foneetikat peetakse filoloogiliste teadmiste kohustuslikuks koostisosaks, pole filoloogia arhitektuur muutunud.

Filoloogia mängumaa muutlikkus ja püsivus

Tekstide uurimise ja tõlgendamise kõrval on filoloogiale väga tähtis olnud värssi meetrika, rütmi ja prosodia uurimine, näiteks maailmas Roman Jakobsoni ning Eestis Jaak Põldmäe (1978) ja Ilse Lehiste (nt Lehiste 2001 osa „Luule”, lk 15–117) ning viimase kaasautorite jaoks, kellele antiikvärssi, klassikaliste luulevormide ja siinmail ka regivärssi vormi uurimine on olnud üks filoloogia harusid.

XX sajandi alguses toimusid arengud, mis muutsid foneetilise ja prosoodilise analüüsi ala: esiteks hakkas just tollal Euroopa kultuurkeeltes kindlate vormikaanonite järgi organiseeritud värssi kõrval vohama vabavärss, mille analüüsis traditsioonilisel prosodiakäsitlusel polnud enam varasemat rolli; teiseks tekkisid just XX sajandi alguses võimalused häälduse parameetreid mõõta, mitte üksnes kirjeldada (eesti keeles tähistab seda muutust Lauri Kettunen eksperimentaalfoneetiline uurimus Kodavere murrakust 1913. aastal).

Roman Jakobson on värssi meetrumi analüüsi keele prosodia mõistmiseks pidanud väga oluliseks. Jakobsoni sellealaste tööde valik venekeelses tõlkes „Работы по поэтике” (1987) esitab korduvalt mõtte, et uuemas luules ei ole rütmika enam järjekindel, sest modernistid nihestavad teadlikult prosoodilisi struktuure (vt nt „Новейшая русская поэзия”, Jakobson 1987: 271–316). On tähelepanu väärt, et nagu hiljem Lehiste ja tema kodu-Eesti kaasautorid, on ka Jakobson tegelnud mordva rahvalauluga (vt mainitud kogumikus „Аксиомы системы стихосложения”, lk 133–139, milles silbi ehitusel on eriti keskne koht).

1974. aastal ilmus Jakobsoni väike, aga oluline raamat „Main Trends in the Science of Language”. Jakobson määratleb keeleteadust inimteaduste keskmena ja annab hinnangu ka keeleteaduse ja reaalteaduste seostele, kuid olles kirjeldanud kogu tänapäevase (tollase) keeleteaduse teoreetilist tohuba- bohu ja erinevate teooriate vastandlikkust, jõuab järeldusele: keeleteadus on tema pealispinnal toimuvast trianglist hoolimata oma sisemises ehituses hämmastavalt monoliitne, keeleteaduse enda süvastruktuurid püsivad oma kohal. Las teooriad möllavad, keel organiseerib ennast ise ja ka keeleteadus ei kaota oma struktuuri, kuigi lingvistilist fraseoloogiat uuendatakse ja vahetatakse.

Samal 1974. aastal avaldas Looming minu artikli „Humanitaarteaduste ühtsus – keeleteaduse poolt vaadatuna”. Tollal paistis juba siingi, et keeleteadus aitab integreerida teisi inimteadusi, et märgiteooria ja semiootika hakkab laienema keeleteadusest ja filoloogiast ning kunstist väljapoole (näiteks zoosemiootikasse) ning loodusteadused (näiteks paleobotaanika) seovad keeleteaduse ja ajaloo üha kindlamini teaduste üldisse arhitektuuri. Struk-

turalism, semiootika, hiljem generativism ei võtnud filoloogialt midagi traditsiooniliselt filoloogiasse kuuluvast ära. Filoloogia muutus, ta ei lagunenud.

Muidugi ei taha ma ennast võrrelda Roman Jakobsoniga. Tahan ütelda, et lääne keeleteaduse (Jakobson kaasa arvatud) arengud hakkasid 1960. aastatest alates jõudma ka kuni tolle ajani muust maailmast üsna eraldatud ja suletud Nõukogude Liitu. Moskvas hakkas 1960. aastate alguses Moskva ülikooli professori Vladimir Zvegintsevi algatusel ilmuma väga sisukas irregulaarne tõlkekogumik „Новое в лингвистике”, Moskva ülikoolis tegelesid professorid Vladimir Zvegintsev, Olga Ahmanova jt lääne keeleteaduse tutvustamisega (Zvegintsevil oli sidemeid ka Eesti keeleteadlastega), 1950.–1960. aastate vahetusel ilmusid Moskvas venekeelses tõlkes järjepanu Nikolai Trubetzkoy, Leonard Bloomfieldi, H. A. Gleasoni, André Martinet’ jt uueneva keeleteaduse jaoks põhjaneva tähtsusega teosed. Eestis (ka Tartus Ülikooli tänava raamatukaupluses) oli 1960-ndate esimestest aastatest alates võimalik osta Saksa DV-s välja antud teaduslikku kirjandust, nii et ka Roman Jakobsoni ja Morris Halle väga tähtis „Fundamentals of Language” (1956) oli saksakeelses tõlkes igauhele vabalt kättesaadav.¹

Masintõlke perspektiiv sundis keeleteadust pöörama pilgu matemaatika ja algoritmide teooria poole, peagi ka Tartus. Soome teadlastele avanenud võimalusega külastada Eestit kaasnesid tihti helled uue keeleteaduse raamatukingitused. Sellel taustal muutus võimalikuks, et Tartu ülikoolis tekkis põhiliselt eesti filoloogia baasil 1965. aastal Generatiivse Grammatika Grupp (GGG), mille mõju eesti keeleteadusele on poolesaja aasta kestel olnud väga suur. Aga märkimist väärib seegi, et GGG sai endale nime maailma keeleteadust juba 60 aastat ülisuurel määral mõjutanud Noam Chomsky teosest „Syntactic Structures” (1956). Eesti filoloogia teoreetiline taust ühines jälle maailma üldkeeleteaduse suundadega, viimases aga olid toimunud ja toimusid päris suured muutused. Muutused toimusid ka inimteaduste taustas, näiteks biheiviorism oli jäänud kõrvale, ratsionalism aga sai Chomsky süva- ja pindstruktuuride ning mõttekate (semantiliselt interpreteeritavate) grammatiliselt korreksete lausete genereerimise idee aluseks. Chomsky suund võttis 1960. aastatest alates keeleteaduses ühe juhtpositsioonidest ja sellega kaasnes suurem tähelepanu keele olemuse mõtestamisele. Tänapäevani rõhutab Chomsky, et keel ei ole üksnes (või ehk isegi mitte eeskätt) kommunikatsioonivahend, vaid mõtlemise, see tähendab enesetunnetamise instrument. Kui seda teesi edasi arendada, siis võib ütelda, et rahvuslik filoloogia on üks rahvuse enesetunnetamise vahendeid. Eesti filoloogia nõrgenemine või hägustumine tähendaks rahvusliku identiteedi ja omakuvandi hägustumist. Ilse Lehiste pidas 1996. aastal Tallinnas toimunud eesti teadlaste kongressil ettekande „Keel ja identiteet”, milles ta ühemõtteliselt seostas rahvuslikku identiteeti kultuuriga ja kultuurikeskkonnas osalemisega (eelduseks on keeleoskus).

Kirjanduse uurimisel on matemaatikaga vähem peale hakata, kuigi midagi matemaatilisust meenutavat on ju tehtud: Eestis nt Indrek Tardi 1997. aastal ilmunud „Eestikeelne luuleraamat 1851–1995”.

Jakobsoni „revisjonist” tänapäevani on taas kulunud pool sajandit. Mida võime ütelda nüüd keeleteaduse ja filoloogia keskse struktuuri püsivuse kohta?

¹ Grundlagen der Sprache. (Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 1.) Berlin: Akademie-Verlag, 1960.

Paljud on jälle muutunud, paljud on edasiarendatud kujul alles. Uusi võrseid ja vesivõrseid on leiutatud või avastatud ja ka unustatud (ka eesti keeleteaduses), aga keeleteadus ei ole vähem leidlik kui varasematel aegadel. Märkiteooria üldistamine semiootikas võib olla üks seos keeleteaduse ja sõnakunsti uurimise ühendamisel filoloogias. Keele, folkloori ja kirjanduse (ka kunstide) metafoorilisuse mõistmine võiks samuti olla üks filoloogia harusid ühendav teema. Keel on olemuselt metafooriline, metafoorina saab (vahel koguni loomuliku tõlgendusena) käsitada ka kirjandus-, folkloori- ja kunstiteoseid. Selline on inimteaduste olemus. Kas ka loodusteadustes on midagi metafoorilist? Vaevalt. Küll aga on teatud metafoorilisus reaalteaduste mudelites, mille varal me tunnetame maailma. Filoloogiliste teaduste surumine reaalteaduste meetoditesse ei õnnestunud isegi Victor Yngvel (vt nt Yngve 2000). Keeleajalugu pole eksperimentaalfoneetikale tõepoolest igal sammul vajalik, aga võib tuua näite ka selle kohta, kuidas eksperimentaalfoneetik tekkitab hämmastust see, et madalam vältenuumber seostub tüve tugeva astmega ja kõrgem vältenuumber nõrga astmega (nt Lehiste jaoks on vastuoluline, et tüvevariandi tugev aste võib olla Q1 ja nõrk aste Q3, nagu *nuga* : *noa* jts juhud, vt Lehiste 1983). Võib tuua näite selle kohta, kuidas eksperimentaalfoneetik vajab rõhumudeli muutuse seletuses keeleajalugu (nt Eek, Help 1986).

Mõtlemise ja deduktsiooni osa filoloogias ei vähene

Keeleteadus on täienenud alldistsipliinidega, mis põhinevad läbinisti loogilisel deduktsioonil. Üks neist, foneetika funktsionaalne mudeldamine – fonoloogia – hakkas juba Teise maailmasõja eelsetel aastatel muutuma omaette teadusharuks. Keelemärgi tähistajapoole uurimisse on 1920. aastatega võrreldes fonoloogia näol lisandunud täiesti filoloogiline distsipliin. Fonoloogia mõlemad universaalsed variandid – Trubetzkoy Praha koolkonna ja Ameerika deskriptiivse fonoloogia meetodid – on täiel määral intuiitiivse mõttetöö viljad, mis mingilgi määral ei sõltu foneetilisest mõõtmistulemustest, vaid vastupidi, nad loovad foneetika praktilistele rakendustele orienteeritud täppisteaduslikele mõõtmistele raami mõõtmistulemuste mõtestamiseks.

Usun, et teooria või hüpotees peab mõõtmistele eelnema. Huupi mõõtmised ja sihiseadeta katsed võivad teooria täpsustamise ja põhjendamise asemel anda hoopis pidepunkte valeteooriale. See pole ka eesti foneetikas ja fonoloogias tundmatu olukord.

Keele olemus pole muutunud, muutunud on keele kasutamine ja keele kasutamise tehnilised võimalused. Tähelepanu kese ja prioriteetide määramine võib põhjendatult või põhjendamatult nihkuda. Reformijanuline teadusbürokratia ei anna mitte alati endale aru, et hääbuma lastud teadusliku traditsiooni taaslustamine on tavaliselt väga vaevarikas.

Eesti keeleteadust on arusaadavatel põhjustel kõige kergem võrrelda Soome keeleteadusega. Soome on ikka natuke ees, nii võimaluste ja ressursside poolest kui ka uute tuulte nuusutamises. Näiteks on Soomes soome keele sotsiaalsete variantide ja spontaanse kõne uurimisel tehtud palju rohkem kui Eestis. Aga ka Soomes on see toimunud mõningal määral keeleajaloo arvel. Kus iganes keeleajaloo traditsioon nõrgeneb, seal on kaotatud maad tagasi võita raske.

Filoloogiat peaks kujutletama mitmemõõtmelisena. Üks mõõde on filoloogiasse kuuluv teadmiste ala: keele kogusüsteemina uurimine, folkloristika, kirjandusteadus ja kirjanduse ajalugu. Teine mõõde on aja(loo)line.

Kui foneetika on traditsioonilise filoloogia kõige tehnilisem alldistsipliin, siis kõige humanitaarsemaks võib traditsioonilises filoloogias pidada kirjanduse ajalugu ja kirjandusteadust. Muidugi on ka nende sisu 2020. aastatel teistsugune kui 1920. aastatel. Eesti kirjanduse puhul on juba tekstide hulk ja maht kasvanud mitmekordseks.

Traditsiooniline filoloogia oli avastav teadus, nagu loodusteadusedki, kuiigi loodusteadustest erinevate meetodikatega. Loodusteadustes avastatakse, avastustest luuakse mudeleid ja interpretatsioone. Teadusliku avastamise eesmärk on tunnetamine, mitte kasu. Tehnoloogilise leiutamise eesmärk on praktiline kasu. Ei ole võimalik avastada aurumasinat või elektrimootorit, küll aga on need värgid teaduslike avastuste pinnalt leiutatud.

Viimase sajandi kestel on põhjust ka filoloogias teha vahet avastamise ja leiutamise vahel. Keeleteaduses hakkas avastamise ja leiutamise piir hägustumama, kui avastatut hakati täiendama leiutamisega. Eesti keeleteadusel on keeleuuenduse tõttu erisuhe keelelise leiutamise ja mitte ainult uute kunsttüvisõnade näol, vaid otse filosoofiliselt. Johannes Aaviku maksim „Keel on masin!” sisendab otsesõnu, et keeles ei pea tingimata otsima ainult olemasolevat ja avastatavat, vaid keelt võib käsitada tehnoloogia põlluna, masinana, mida saab leiutades täiendada.

Juba kirjakeele normimine ei ole täiel määral teaduslik avastamine (sellepärast XIX sajandi keeleteadus keele normatiivset reguleerimist eriti kõrgeks teaduseks ei hinnanudki), vaid võrreldav loodusesse sekkumisega (nagu sordi- ja tõuaretus).

Mõõtmised ei loo teooriat

Keeleteaduse rakenduste tänapäeval kõige olulisemad harud – kõnetehnoloogia (kõnesüntees, kõnetuvastus, dikteeritud kõne automaatne üleskirjutamine), keelestatistika, keelemassiivid ja -korpused – põhinevad mõõtmistel ja statistikal, aga mõõtmistel ja statistikal (statistilisel mõõtmisel) ei ole keele, folkloori ega kirjanduse metafoorilise põhiolemusega mingit pistmist. Näib, et metafoorilisus kui filoloogiline tunnetamine ei mängi keeleteaduse tehnoloogilistes rakendustes rolli, sest kõnetehnoloogia, nagu selle valdkonna nimigi ütleb, ei tegele avastamisega, vaid leiutamise ja avastatu kasutamisega praktiliste eesmärkide saavutamiseks.

Sellised kriteeriumid ei ole nii selgepiirilised, et keeleteadusliku uurimise nüüdisvaldkondade puhul ei ilmneks nende mitmetine iseloom, erinevad kvaliteedid. Keelematerjali statistilised korpused viivad avastusteni, mis kuuluvad teadusse, mitte tehnoloogiasse (kas või Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse põhjal tehtud avastused); samamoodi võimaldavad eksperimentaal-foneetilised ja neuroloogilised mõõtmistulemused täpsustada kõne genereerimise ja tajumise teooriaid. Kuid seda ainult sel juhul, kui mõõdetakse mõttekalt, küsides, mida me mõõdame ja milleks me mõõdame, mida me tahame mõõtmisega selgemaks saada. Eesti mõõtmisusku foneetikud on teinud hiigelhulga mõõtmisi, aga häälikusüsteemi funktsioneerimise seletamine sõltub mõõtmistest palju vähem kui teooriast. Mõõtmised ei loo teooriat.

Mõõtmistulemuste kasu sõltub sellest, missugusest teooriast lähtutakse, missuguse teooria verifitseerimiseks või ümberlükkamiseks mõõtmistulemu- si interpreteeritakse. Foneetiku eksperimenti suunab alati tema fonoloogiline kontseptsioon. Kui fookuses on foneemikestused, siis võib ta leida, et eesti foneemidel on kolm fonoloogilist kestusastet, kui ainult eksperimendi materjal on sobivalt valitud; kui fookuses on esimese ja teise silbi kestuste suhe ja eksperimendi materjaliks on sobivalt valitud kahesilbilised sõnad, siis võib leida, et välteid tajutakse esimese ja teise silbi kestuste suhte põhjal. Tõe kriteeriumiks saab siin olla ainult see, kas postuleeritud vältetajumise mehhanism on rakendatav kõigi eesti keele seisukohalt normaalse häälikulise ehitusega sõnavormide puhul. Olemasoleva kontseptsiooni falsifitseerimise taotlemine on ülimalt oluline, kui eesmärgiks on usutava(ma) mudeli põhjendamine.

Mõõtmised võivad õige(ma)le (väiksemate vastuoludega) teooriale anda täpsema sisu, eksplitseerida teooriat, aga vales (vastuolulisest) teooriast lähtuvad mõõtmised ei tõesta üldse midagi, nad on kasutatud, nendesse uskumise korral aga koguni kahjulikud, kuna sisendavad usku valeteooriasse. Nii IPA (International Phonetic Alphabet) kui ka soome-ugri foneetiline transkriptsioon töötati välja ammu enne eksperimentaalseid foneetilisi mõõtmisi, aga hilisemad ülitäpsed mõõtmised ei ole sundinud neid transkriptsioonisüsteeme muutma ega isegi mitte revideerima. Nende kõrvale on küll tulnud fonoloogiline transkriptsioon, aga ka see on deduktsiooni, mitte mõõtmiste tulemus.

Jätan siin teadlikult kõrvale mõõtmisusku deklareerinud Ilse Lehiste artiklid, mis võivad küll anda lisaandmeid fonoloogiliste vastanduste füüsiliste väljenduste kohta, aga ei muuda fonoloogiliste vastanduste süsteemi, mida ei saa avastada mõõtmistega; sama kehtib foneemivastanduste tajumise mõõtmiste kohta – mõõta on mõtet siis, kui vastandused on olemas. Kui tahes meeleheitlikud mõõtmised ei lisanud eesti prosoodiasse III ja IV välte vastandust ega nominatiivi *maa* ja genitiivi *maa* välteerinevust, nagu ka mitte partitiivi *maad* ja pl nominatiivi *maad* välteerinevust (vt Hint 1983 ja seal viidatud kirjandust).

Tuleb meeles pidada, et teaduslikena esitatavad meetodid ja protseduurid on eksliku inimese tehtud. Mõõtmismetoodikatesse tuleb suhtuda veel suurema valvsusega kui deduktiivsetesse järeldusahelatesse. Keskajal oli nõidade paljastamiseks mitmeid järeleproovitud metoodikaid, mis fokuseeriti tõe paljastavas eksperimendis nii, et saadi soovitud tulemus. Kolme häälikuvälte teooriaga ja ka kahe esisilbi kestuste suhte teooriaga võib olla samamoodi: nad töötavad kindla suunitlusega valitud katsematerjalis, aga mitte väljaspool seda.

Mõõtmised on vajalikud tehnoloogiale. Tehnoloogiate puhul oleks ideaalne, kui nad oleksid kooskõlas oma valdkonna kõige veenvama teadusliku mudeliga. Näiteks kui eestikeelse kõne süntees matkiks häälelainete akustilist struktuuri ja häälelainete tekitamist artikulaatorite poolt. Selline maksimalism võib olla tehniliselt palju keerukam kui käepärane *ad hoc* lahendus, näiteks kõne matkimine difoonide *copy-paste*'i meetodil. Difoonide *copy-paste*'i meetodil saavutatud hea eestikeelne kõnesüntees ei ole tunnetuslikus mõttes kõneloome mudel, kuid kui eesmärgiks on praktilise probleemi lahendamine, siis: miks mitte? Aga me peame siis teadma, et tegemist ei ole kõneprotsessi mudeliga, vaid tehnoloogilise leiutisega.

Tunnustades eksperimentaalsete meetodite ülisuurt tähtsust kõne füüsilise külje modelleerimisel selle kõigis aspektides – artikulaatoorses, akustili-

ses ja viimasel ajal ka pertseptiivses –, tuleb siiski rõhutada, et keele ja kõne olemuse teooriaid ei töötata välja mõõtmistulemuste põhjal, vaid need kujunevad intuiitiivse ja loogilise tuletamise teel.

Need näited kuuluvad valdkonda, mis filoloogia esialgsest sisust – tekstide uurimisest ja tõlgendamisest – on edenenud üsna kaugele. Keeleteadus on jõudnud mõnes loigus reaalteaduste kõrvale, nii et avastamine kuulub teadusse ja leiutamine tehnoloogiasse.

Traditsioonilisest filoloogiast on senini näiliselt lahkunud ainult kõne- ja keeletehnoloogia, aga kui neurolingvistika jõuab semantika (mõistmise, semantilise interpreteerimise) modelleerimiseni, siis võib ka keele uurimise eksperimentaalne külg hakata tagasi pöörduma filoloogia väga palju laienenud voolusängi, mille seos reaalteadustega üha tugevneb. Aga kas mõistmist on võimalik mudeli tasemel mõista, seda ei julge siiski ennustada. Juba metafoori esitamine diskreetsete üksuste binaarsete hargmikenähtena võib olla väga suur probleem, sest metafoor võib viidata millele tahes, kui tähendused vähegi haakuvad.

On teisi filoloogia fragmenteerumise või tervikust võõrandumise märke, mis loodetavasti pole tagasipööramatud: ilukirjanduse ja sõnaliste tekstide tähtsuse vähenemine postmodernistlikus ühiskonnas. Alla käib lugemisharjumus üldse, ilukirjanduse lugemine aga eriti. Rahvuslikud kirjandused pole rahvuslikus identiteedis enam nii tähtsal kohal. Asemele tulevad rahvusvahelised pildid, sümbolid, emotikonid jne, aga kirjanduse enda semiootiline ja lingvistiline analüüs ning selle seostamine keele- ja kultuuriruumiga võib muutuda nišiharrastuseks.

Filoloogia tulevik ülikoolides

Mis filoloogiast saab, see sõltub humanitaarteadlastest ja ülikoolidest ning sellest, kui hästi nad suudavad ühiskonnale selgeks teha, et ilma kultuurita – sealhulgas humanitaarkultuurita – pole riikidel ega ühiskondadel mõtet ega õigustust, nagu ka mitte võimet püsida.

Traditsiooniliselt tähendas eesti filoloogia keelepool eesti keele struktuuri kõigi tasandite – foneetika koos prosoodiaga (need on hilisemal ajal üha rohkem fonoloogia), morfoloogia ja derivatsiooni, süntaksi ja sõnavara ja selle ajaloo, kirjakeele ajaloo ning häälikuajaloo ja ajaloolise morfoloogia – tundmist, seda kõike üldkeeleteaduse kursuste toel ja seostatuna vähemalt lähedase soome sugulaskeele oskusega. Filoloogi haridus pidi andma nii tänapäeva eesti kirjakeele, õigekeelsuse ja terminoloogiaõpetuse kui ka eesti murrete mõningase tundmise – viimast peeti vajalikuks isegi sel ajal, kui valitses met-sik murrete nivelleerimise doktriin.

Tartu Ülikoolis on selline arusaamine eesti filoloogiast suurel määral kestnud 1920. aastatest siiani. Ka praeguses Tallinna Ülikoolis saavutati 1980. aastate teisel poolel ja 1990. aastatel nende põhianete katmine kõrgetasemeliste koosseisuliste õppejõududega. Nüüd on see minevik, mida ei osata varsti enam isegi taga nutta. Kui ülikooli õppetööst jäävad kõrvale viimased vana-neva põlvkonna õppejõud (ja see sünnib peagi), siis jääb eesti filoloogia traditsiooniliste põhianete õpetajateks vähe kõrgelt tunnustatud õppejõude. Omast käest on küll võtta eesti laste keelise arengu professor ning sotsiolingvistika ja keelekontaktide teooriate professor, aga nende kompetentsi kese ei kompen-

seeri filoloogilises hariduses siiani enesestmõistetavaks peetud erialaainete tähtsuse allahindamist. Õppekava koostatakse pigem käepärast olevate õppejõudude harrastustest lähtudes, mitte ainevaldkonna sisemisest ja traditsioonilisest loogikast lähtudes. Tallinna Ülikool on mitmes valdkonnas muutumas (või juba muutunud) projektipõhiseks, nii et mitmed põhiained kaetakse sisserenditud õppejõududega või siis vähendatakse nende ainete mahtu. See on nagu stabiilse näitlejaskonnaga trupiteatri asendamine projektiteatriga, justkui elaksime me Broadwayl. See on eesti kultuuris võõras nähtus.

Kas saab niisuguses olustikus tekkida oma teaduslik koolkond? Või kuidas kujutleda õppejõudude ja üliõpilaste (õppejõudude tulevaste kolleegide) koostööd, kui õppejõud ei suuda kokku viia kuigi paljude üliõpilaste nimesid ja nägusid? Globaliseerumise ideoloogide jaoks on selline pidetus-sidetus rahvusvahelistumise ja e-õppe loomulik kaaslane, aga väikeses rahvusriigis võib see saada saatuslikuks.

Minu Tallinna Ülikool läheb selle aasta sügissemestrist alates üle paljudele uutele õppekavadele. Mul on käes eesti filoloogia bakalaureuseõppe (peagi kinnitav või juba kinnitatud) õppekava (veebruari seisuga). Muidugi on see üldsõnaline, nagu õppekavad muistegi, nii et seda on võimalik täita sisuga, mis varieerub ja sõltub asjaoludest. Aga üldmulje sunnib küsima: kui palju see on päriselt eesti filoloogia alase kõrghariduse õppekava? Seda tuleb küsida õppekava kõigi kolme suuna ehk peeriala puhul: 1) eesti keel ja kirjandus, 2) eesti keel teise keelena ja eesti kultuur ning 3) referent-toimetaja.

Õppekava õpiväljundid kõlavad kõrgeleheliselt: „Üliõpilane tunneb eesti keele ajalugu, eesti keele kohta sugulas- ja teiste keelte hulgas, eesti keele lokaalset ja sotsiaalset varieeruvust”; „...on omandatud laiapõhjalised teadmised eesti keele struktuurist ja arengust, eesti kirjandusest ja kultuurist” jms. Ainemoodulite sisulisi eesmärke sõnastatakse näiteks järgmiselt: „Luu võimalused omandada teadmised eesti keele struktuurist, eesti keele kohast ja variatiivsusest ajas ja ruumis.” Viimati mainitud eesmärk on sisuliselt igati positiivne ja ka tõeliselt filoloogiline, aga kui õppeaine „Eesti keele ajalugu ja variatiivsus” omandamist on ette nähtud 6 ainepunkti ulatuses, siis tekib küsimus, mis eesti keele ajaloo ja variatiivsuse alla mahub. Sest näiteks referent-toimetaja eriala õppeained „Eesti keel asjaajamiskeelena” ja „Inglisekeelsete tekstide refereerimine” hõlmavad kumbki 6 ainepunkti. Need ei ole võrreldavad suurused ega ainemahud: „Eesti keele ajalugu ja variatiivsus” on akadeemiline õppeaine, asjaajamiskeel ja ingliskeelsete tekstide refereerimine on tehnikumi tasemel praktilised oskused (eeldusel, et inglise keel on selgeks õpitud). Selle õppesuuna õppekavas tuleb eriti selgelt esile sobitumine ingliskeelse globaliseerumise edendamisse eesti filoloogia sildi all.

Äärmiselt piiratult näeb ülikoolitaseme eesti filoloogia õppekava õpiväljundite saavutamiseks vajaliku teise keelena ette ainult inglise keele oskust. Inglise keelel pole ajaloolises plaanis eesti keele arengus ja kujunemises peaaegu mingisugust osa. Inglise keel on globaliseerumise edendaja, aga globaliseerumise seos eesti filoloogiaga on pigem negatiivne: globaliseerumine on rahvuskultuuride nivelleerimise/nivelleerumise ettekääne, doktriin ja mehhanism. Kas valmistatakse kaadrit vabatahtlikuks okupeerituseks?

Et eesti filoloogia bakalaureusetaseme õppekavas pole isegi sõnaühendina viidatud vajadusele omandada mõningadki teadmised ladina, saksa ja soome keele kohta, see on märk, et „eesti filoloogia” on muutunud sõnaühendiks, mis Tallinna Ülikoolis ei kata enam traditsioonilist distsipliini **eesti filoloogia**.

Teiselt poolt on kõnealuses õppekavas bakalaureusetaseme õppe eesmärkidena sõnastatud õpiväljundeid, mis teeksid igast lõpetajast Nobeli preemia kandidaadi: „Õppija mõistab üleilmastumise sügavamaid juuri ja ajaloo kulgu mõjutavaid tegureid.” See on nii kõva sõna, et seda pole vaja pikemalt kommenteerida. Ehk ainult niipalju: kas õppija mõistab ka eesti keele ja kultuuri osa üleilmastumise oludes omaenda identiteedi kujundamisel?

Eesti keele kui teise keele omandamise teooria ja praktika peab üliõpilase ette valmistama eesti keele kui teise keele õpetaja erialaks. Sellel õppesuunal on tähtsal kohal keelte kõrvutamise ja vastastikuse mõju teooriad. Ega selle vastu saa midagi olla, aga kogu õppekavast kumab (olusid tundes) läbi konjunktuurne mõtteviis: mitte aine sisemine loogika ei määra õpetatavaid aineid ega ainemahtusid, vaid õpetamiseks valitakse aineid, mida parajasti ametis olevatel õppejõududel on pakkuda. Minu isiklik kogemus töötamisel selle eriala üliõpilastega on mind veennud, et mõnelgi üliõpilasel ei ole keskpäraseidki eeldusi õppida eesti keel ära tasemel, mis õigustaks neid töötama eesti keele õpetajatena.

Tunnustades täielikult Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi (TÜHI) suurt intellektuaalset kapatsiteeti, ei ole ma kindel, et eesti filoloogia õppekava küünib kõigis osades humanitaarteaduste instituudi üldise intellektuaalse tasemeni ning kasutab maksimaalselt võimalusi eesti rahvuskultuuri üliolulise komponendi edendamiseks. Tallinna Ülikoolil on eeldused olla suurepärase ja efektiivse integratsioonimootori, aga see ei ole võimalik omaenda eesti identiteeti nõrgestades.

Kirjandus

- Eek, Arvo, Help, Toomas 1986. Rütminihked eesti keele kujunemisloos. – Preprint KKI-45. Tallinn.
- H i n t, Mati 1974. Humanitaarteaduste ühtsus – keeleteaduse poolt vaadatuna. – Looming, nr 3, lk 487–505.
- H i n t, Mati 1983. Viroko neljän kvantiteettiasteen sävelkieli? – Virittäjä, nr 3, lk 161–177; nr 4, lk 328–348.
- J a k o b s o n, Roman 1974. Main Trends in the Science of Language. New York–Evanston–San Francisco–London: Harper & Row.
- J a k o b s o n 1987 = Роман Якобсон, Работы по поэтике. Москва: Прогресс.
- J a k o b s o n, Roman, H a l l e, Morris 1956. Fundamentals of Language. Den Haag: Mouton & Co.
- L e h i s t e, Ilse 1983. Prosodic change in progress: Evidence from Estonian. – Language Change. Toim Irmengard Rauch, Gerald F. Carr. Bloomington: Indiana University Press, lk 10–27.
- L e h i s t e, Ilse 1996. Keel ja identiteet. – Ettekanne Eesti Teadlaste Kongressil Tallinnas 11.–15. augustil 1996.
- L e h i s t e, Ilse 2001. Keel kirjanduses. Koost Jaan Ross. (Eesti mõttelugu 36.) Tartu: Ilmamaa.
- Põldmäe, Jaak 1978. Eesti värsiõpetus. Tallinn: Eesti Raamat.
- T a r t, Indrek 1997. Eestikeelne luuleraamat 1851–1995. Bibliomeetriline vaatepunkt. Tallinn: Ilo.
- Y n g v e, Victor H. 2000. From Grammar to Science. New Foundations for General Linguistics. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Measurements do not create a theory

Keywords: philology, national identity, discovery and invention, theory and technology, measurements, deduction

The academic discipline of philology may have a different content in different cultures, but obviously philology as research of language (mother tongue), folklore, and national literature is important for national identity and the self-concept of a nation, even more so for small nations. In Estonia the scope of Estonian philology took shape in connection with the national movement in the second half of the 19th century, and more clearly at the beginning of the 20th century. Since the early 1920s Estonian Philology has been a subject taught at Tartu University, and there has been a rather unanimous agreement on what constitutes the realm of Estonian philology.

Historically, the study of language was foremost historical linguistics. This changed in the first decades of the 20th century with the rise of semiotics and the theories of sign systems (F. de Saussure, Ch. S. Peirce), and later with the development of phonology as functional phonetics. Those developments did not change the essence of philological disciplines as an area of the humanities. The philology of the time did not have much connection with natural sciences.

At the beginning of the 20th century phonetics turned towards experimental methods, including all kinds of measurements. Nowadays philology has different connections to physics, neurology, and other natural sciences. Sometimes research into language and language use leads to technological inventions which are, however, not entirely the same as scientific discovery. Up to now, new branches of linguistic philology – such as semiotics, phonology, and the generative grammar of Noam Chomsky – have all been created by deduction, without using methods of natural sciences.

This may change, especially taking into account the new possibilities in brain research and neurology. And, of course, language technology (the realm of invention) needs as exact as possible data about language use. But this must be kept apart from discovery and cognition.

There have been attempts to base phonological interpretations upon measuring of segments, clusters, syllables, or speech groups, but they have not lead to new phonological concepts. On the contrary, blind belief in numerical measures may lead to disputable theories. Therefore, a theory should precede measurements: one has to know the status of the units to be measured as well as what kind of explanation the measurements are expected to give.

The future of philology very much depends upon universities. In some respect the future of Estonian philology is not without concern, especially in Tallinn university, whose new curricula for this subject intend to omit some spheres (e.g., the knowledge of German), which have been traditionally important for Estonian philology.

Mati Hint (b. 1937), Prof. Emeritus of Tallinn University.